

DOI 10.51558/2490-3647.2023.8.2.373

UDK 316.7:613.83-053.6

Primljeno: 11. 04. 2023.

Pregledni rad
Review paper

Gorica Vuksanović, Olivera Kalajdžić, Ivana Zečević

SOCIO-KULTURNI ASPEKTI UPOTREBE PSIHOAKTIVNIH SUPSTANCI KOD ADOLESCENATA

Upotreba psihoaktivnih supstanci kod adolescenata jedan je od ozbiljnijih problema savremenog društva. Socio-kulturni kontekst igra značajnu ulogu u pogledu uticaja na obrazce upotrebe psihoaktivnih supstanci. Cilj rada je prikaz najznačajnijih socio-kulturnih faktora koji utiču na upotrebu psihoaktivnih supstanci kod adolescenata, kao i prikaz i analiza studija upotrebe psihoaktivnih supstanci kod adolescenata s obzirom na kulturnu, rasnu i etničku pripadnost. Identifikovani faktori koji pripadaju kategoriji socio-kulturalnih odrednica su: kvalitet porodičnih odnosa i dinamike; vršnjački pritisak; dio grada ili drugog mjesta u kojem mladi žive, borave i/ili idu u školu; socijalne norme, očekivanja i uvjerenja; zakonska regulativa, te opšte karakteristike društva. U analiziranim studijama adolescenti najčešće koriste alkohol, a od ilegalnih psihoaktivnih supstanci najčešće se koristi marihuana. Među populacijom adolescenata, ispitanici muškog pola su nešto skloniji upotrebi psihoaktivnih supstanci nego djevojke. Visoka prevalenca korištenja psihoaktivnih supstanci registrovana je kod adolescentata i adolescentkinja među američkim Indijancima i mladima u Kolumbiji, dok je niska prevalenca zabilježena u azijskim zemljama. Obrazac konzumiranja droga među mladima analiziran je u istraživanjima obavljenim na nekoliko plemena koja žive u Indiji, na Tajlandu i u SAD-u. Duvan, alkohol i opijum su supstance koje pripadnici ovih plemena najčešće koriste.

Ključne riječi : socio-kulturni aspekti; psihoaktivne supstance; adolescenti

UVOD

Adolescencija je zasigurno veoma osjetljivo razdoblje ljudskog razvoja, budući da predstavlja period prelaska u odraslu dob. Posebno mjesto u raspravama o periodu adolescencije zauzima proces socijalizacije, za koji se može reći da je intenzivan i zahtjevan za svaku mladu osobu koja prolazi kroz ovo razdoblje. Razvojni stadijum adolescencije smatra se fazom najvećeg rizika od započinjanja sa upotrebom psihoaktivnih sredstava – cigareta, alkohola i ilegalnih psihoaktivnih supstanci. Više od polovine pojedinaca koji koriste psihoaktivne supstance tokom svog života započinju sa njihovom upotrebom prije 20-te godine (Blanco et al. 2018).

Prema definiciji Svjetske zdravstvene organizacije zavisnost o psihoaktivnim supstancama je stanje fizičke ili psihičke ili stanje i fizičke i psihičke zavisnosti prouzrokovano stalnim uzimanjem jedne ili više vrsta psihoaktivnih supstanci, kao i nemogućnost apstinencije i postojanje želje za korištenjem psihoaktivne supstance (WHO 2003).

Adolescenti koji koriste psihoaktivne supstance ispoljavaju specifične probleme: poremećaje u ponašanju, emocionalne poremećaje, teškoće u učenju i praćenju obrazovnog procesa, zatim konflikte u porodici i ozbiljne poremećaje mentalnog zdravlja (Boak et al. 2016). Korištenje psihoaktivnih supstanci (alkohol, marihuana, amfetamini, benzodiazepini, heroin i dr.) u svakom slučaju, značajno nepovoljno utiče na tok odvijanja adolescencije, a zbog prisustva faktora rizika koji su u adolescenciji mnogobrojni, te nepovoljnih okolnosti u okruženju, mogu dovesti do nastanka bolesti zavisnosti (adikcije) i svih posljedica koje iz toga proističu (Nastasić 2011). Isto tako, razvijanje zavisnosti, nezaposlenost, beskućništvo i odlazak u pritvor ili zatvor mogu biti još neki negativni ishodi učestale upotrebe ovakvih sredstava (Halley Grigsby, Forster, Soto, Baezconde-Garbanati i Unger 2014). Rezultati novijih studija govore da je 70% smrtnih slučajeva i trajne onesposobljenosti u adolescenskom uzrastu povezano sa rizičnim ponašanjima vezanim u najvećoj mjeri za upotrebu psihoaktivnih supstanci. Kao vodeći uzročnik u ubistvima, suicidima i nesrećama sa smrtnim ishodom u adolescenciji, naročito se izdvaja alkohol – više adolescenata život izgubi usljed posljedica korištenja alkohola, nego od posljedica upotrebe svih ostalih psihoaktivnih sredstava zajedno (Rončević et al. 2001, prema Marić 2011).

Upotreba psihoaktivnih supstanci može se posmatrati sa različitih aspekata. U ovom radu opisanom problemu se pristupa iz *socio-kulturološke perspektive*, što podrazumijeva opisivanje i analiziranje međudjelovanja širokog spektra različitih uticaja, faktora i varijabli.

Poseban problem predstavlja zloupotreba ovakvih supstanci, ali i upotreba psihoaktivnih supstanci u socijalnim grupama koje ne drže korak sa tehnološko-industrijskim razvojem na globalnom nivou, već funkcionišu kao izolovani i samodovoljni sistemi. Primjer ovakvih grupa predstavljaju plemena ili specifične vjerske zajednice koje žive na prostoru daleko od uobičajenih, ostalih naseljenih mjesta. U njihovom slučaju, konzumiranje droga je u principu dio tradicije, ustaljenih navika i uobičajenih socijalnih, odnosno grupnih normi.

1. SOCIJALNI ASPEKTI KONZUMIRANJA PSIHOAKTIVNIH SUPSTANCI

Kada je riječ o socijalnim faktorima upotrebe psihoaktivnih supstanci, među najvažnijima su faktori vezani za porodicu. Unutar porodice uspostavljaju se prvi odnosi i stiču prva iskustva o sebi i svijetu oko sebe. Porodica se prepoznaje kao socijalna jedinica koja predstavlja most između pojedinca i društvene zajednice, te je kvalitet ranih socijalnih odnosa ključan za kasniji razvoj ličnosti.

Veliki broj istraživača početak konzumacije psihoaktivnih supstanci objašnjava kvalitetom odnosa unutar porodice. Porodični ambijent u kojem dijete odrasta značajan je prediktor negativnih oblika ponašanja kao što je zoupotreba psihoaktivnih supstanci (Sanković 2005).

Rezultati istraživanja pokazuju da percipirano odbijanje majke i oca u djetinjstvu teži da bude značajno više među zavisnicima o psihoaktivnim supstancama nego kod onih koji nisu zavisni (Campo i Rohner 1992; Rohner 2002, prema Šuljagić 2020). Dodatni faktor rizika za adolescente je porodična istorija korištenja psihoaktivnih supstanci. Adolescenti čiji roditelji zloupotrebaljavju alkohol imaju četiri puta veću šansu da razviju zavisnost (Van Wormer & Davis 2013).

Disfunkcionalni porodični odnosi predisponiraju adolescenata za nalaženje načina da se pobjegne iz neprijatne situacije. Među socijalnim faktorima u vezi sa porodicom nalaze se zlostavljanje, svjedočenje nasilju u porodici, različite duševne bolesti i alkoholizam nekog ili više članova porodice (Ivandić Zimić 2011). Zanimljiv rezultat upravo navedenog istraživanja predstavlja veći uticaj rizičnih faktora u porodici kod djevojaka, u odnosu na momke. Djevojke su izvještavale i o većoj sklonosti suicidu, dok su momci češće bili izvršioци kaznenih djela. Pored toga, adolescentkinje su ipak ostvarivale bolji školski uspjeh od adolescenata.

Studije pokazuju da je upotreba alkohola u adolescentom uzrastu karakterističnija za osobe muškog pola (Cohen et al. 1993; Johnston et al. 2000 prema Chassin et al. 2004; Hibell et al. 2009; Kosić et al. 2009 prema Marić 2011). Rezultati ESPAD studije iz 2008. godine, u kojoj je učestvovala i naša zemlja, pokazali su da i kod nas mladići koriste alkohol u nešto većem procentu od devojaka – 89,9% mladića, naspram 88,3% djevojaka je popilo barem jedno alkoholno piće u toku života. Mladići u značajno većem procentu i redovno piju alkohol – 36,7% mladića, prema 14,7 devojaka (Marić 2011). Razlozi učestalije upotrebe alkohola među mladićima, jednim dijelom leže u specifičnostima kulture, koja upotrebu alkohola smatra prihvatljivijom, pa u određenom smislu čak i poželjnom, kada je reč o pripadnicima muškog pola. Poznato je i da su mladići u periodu adolescencije mnogo skloniji buntovničkom ponašanju, te prekomjerno korišćenje alkohola može biti izraz tog bunta i težnje da se osjete odraslim. Dok su djevojke u ovom periodu odrastanja smjernije, mladići su skloniji preuzimanju rizika, čime dokazuju odvažnost i obezbjeđuju isticanje među vršnjacima, te se češće upuštaju u potencijalno problematična ponašanja (Kapor-Stanulović 1988; Wenar 2003; Jessor & Jessor 1977, prema Marić 2011).

Dosadašnji nalazi slažu se i u tome da su mladići skloniji upotrebi zakonski sankcionisanih psihoaktivnih sredstava u odnosu na devojke (Cohen et al. 1993, Johnston et al. 2000, prema Chassin et al. 2004; Hibell et al. 2009; Kosić et al. 2009 i dr.). Nalazi evropskog ESPAD istraživanja za 2007. godinu ukazuju na to da je upotreba ilegalnih psihoaktivnih supstanci nešto učestalija kod adolescenata muškog pola. To se odnosi i na marihuanu, najčešće korišćenu drogu među mladima, koju je tokom meseca koji je prethodio istraživanju koristilo 9% mladića i 6% devojaka (Hibell et al. 2009, prema Marić 2011).

Drugi socijalni faktori zloupotrebe droga u periodu adolescencije mogu uključivati (Eisenberg, Toumbourou, Catalano & Hemphill 2014):

- (1) uticaj roditelja, braće, sestara, vršnjaka i prijatelja kao modela za oblikovanje ponašanja mladih (eng. *role modelling*),
- (2) percipirane norme ponašanja (tj. kako se ponašati i šta okolina očekuje od mene u tom pogledu) i
- (3) politiku škole u vezi sa zloupotrebom droga (npr. koje su posljedice ovakvog prestupa).

Uticaj roditelja možemo posmatrati iz perspektive teorije socijalnog učenja Alberta Bandure. Ova teorija pretpostavlja da ljudi uče jedni od drugih, posmatranjem, imitacijom i modeliranjem. Većina ljudskih ponašanja naučena je opservacijski kroz

modeliranje: posmatranjem drugih ljudi oko sebe oni formiraju ideju o tome kako se nova ponašanja implementiraju, a kasnije koriste ove kodirane podatke kao vodič za akciju (Bandura 1977).

Socijalno učenje je najčešći način na koji ljudi uče, a društvene interakcije koje imaju najveći utjecaj su interakcije s ljudima koji su nam važni tokom odrastanja. Oponašanje modela i učenje prema modelu najizraženije je u ranoj dobi, a najjači modeli su roditelji te braća i sestre, odnosno najuža djetetova okolina. Tako je moguće da mladi ljudi primjete da su se njihovi roditelji opuštali i zabavljali dok su se kockali. Možda su se sa stresom nosili pušeći cigarete ili se nikada nisu družili bez konzumiranja alkohola. Isto tako, ako ovu teoriju primjenimo na primjer upotrebe psihoaktivnih supstanci, moguće je da su posmatrali jednog ili oba roditelja kako se opuštaju pušenjem marihuane. Ako djeca i mladi primijete takve stvari, veća je vjerovatnoća da će i sami isprobati ova ponašanja, jer su posmatranjem saznali da su ljudi iz okruženja postigli naizgled pozitivan rezultat kockanjem, pušenjem cigareta, konzumiranjem alkohola i drugim psihoaktivnim supstancama.

Posebno mjesto zauzima uticaj, odnosno pritisak vršnjaka (eng. *peer influence/pressure*) uz koji je vezana potreba mladih da budu prihvaćeni u određenom društvu (grupi vršnjaka), a ne izopšteni kao neprilagođeni i nedovoljno vrijedni ovakve pripadnosti. Vrsnjačke grupe u ovom periodu imaju izrazitu privlačnost i značaj, jer stvaraju kontekst za razvojne napretke u procesu izgradnje identiteta adolescenata. Njihova unutrašnja struktura oslanja se na principe adolescentne emocionalnosti, a u nju se ugrađuju parametri iz grupe odraslih (hijerarhija, vrednosne odrednice moći, pravila napredovanja u grupi). Međutim, djeca i adolescent često nisu u mogućnosti da izvrše slobodan izbor vrsnjačke grupe. Zna se dogoditi da budu odbijeni od povoljne grupe, pa se prihvatanje traži od devijantnih grupa (Nastasić 2011).

U adolscntnom periodu, pojedinci provode više vremena sa vršnjacima nego sa svojim porodicama (Piko & Kovács 2010). Pored toga, adolscencija je obilježena izraženim osjećajem za dobijanjem nagrade. Fokus na dobijanje nagrade može dovesti do povećane želje adolscenata da udovolje svojim vršnjacima, što im otežava da se odupru pritisku vršnjaka (Van Ryzin et al. 2012). Ako se adolescenti druže sa vršnjacima koji koriste drogu i alkohol, veća je vjerovatnoća da će i oni početi da koriste psihoaktivne supstance kao način da budu prihvaćeni.

Konceptualni model u okviru kojeg su socijalni faktori povezani sa nastankom ili nastavljanjem sa upotrebom psihoaktivnih supstanci u periodu adolescencije obuhvata sljedeće četiri kategorije ovih faktora (Boyd-Ball, Dishion, Myers i Light 2011):

1. društveni rizik i socijalna dezorganizacija;
2. upravljanje porodičnim odnosima i organizacija porodičnog života (eng. *family management*);
3. postojanje odgovarajućih kulturnih organizacija (i njihova umreženost) i
4. devijantno grupisanje vršnjaka.

Prva grupa faktora u vezi sa samim društvom, odnosno sredinom u kojoj mladi odrastaju, djeluje na porodičnu klimu i atmosferu, na uspostavljanje i rad mreže kulturnih institucija/organizacija i na udruživanje vršnjaka u grupe. Nepostojanje adekvatne mreže kulturnih organizacija čija bi se djelatnost poklopila sa interesovanjima mladih i okupila ih u grupe koje bi se bavile svrsishodnim aktivnostima, može stvoriti plodno tlo za devijantno grupisanje mladih. Po predstavljenom modelu, disfunkcionalne porodice i devijantna okupljanja adolescenata i adolescentkinja su u direktnom odnosu sa (zlo)upotrebom psihoaktivnih supstanci.

Kako ističu Slobodin i Crunelle (2019), *socio-kulturni faktori* koji determinišu, podstiču i održavaju korištenje psihoaktivnih supstanci (ne samo kod adolescenata i adolescentkinja) mogu se podijeliti u sljedeće četiri kategorije:

1. *socioekonomski status* (slabije materijalne prilike udružene sa pripadnošću nižem sloju društva dovode do veće zastupljenosti i češće konzumacije pomenutih supstanci);
2. *vjerska pripadnost* (eng. *religious affiliation*, neke religije strogo zabranjuju ovakve aktivnosti, a vjernici pokušavaju zadržati pozitivnu sliku o sebi kao o osobi koja poštuje religijske norme);
3. *proces akulturacije* (prilagođavanje novoj kulturi može biti praćeno visokim nivoom stresa i anksioznosti, pa neki imigranti mogu pribjegavati ovim sredstvima, kako bi postigli stanje smirenosti, pribranosti i redukovali nivo uznemirenosti usljed izazova i zahtjeva nove sociokulturne sredine) i
4. *etnički identitet* (objašnjenje je slično upravo navedenom, budući da se jedan dio novopridošlih osoba trudi zadržati svoj etnički identitet i ponos uz samoafirmaciju u novoj sredini, što takođe zahtijeva određeni napor i podrazumijeva određenu dozu percipiranog ili doživljenog stresa).

2. EPIDEMIOLOŠKI PODACI U RAZLIČITIM KULTURALNIM SREDINAMA

Slijede prikazi nekoliko epidemioloških studija, u kojima se pokušala odrediti prevalencija zloupotrebe psihoaktivnih supstanci u različitim kulturnim sredinama. Prikazom je obuhvaćena procjena prevalencije korištenja ovakvih sredstava među mladima u jednom broju država u Evropi, Africi, Aziji, Sjevernoj i Južnoj Americi, te Australiji.

U istraživanju provedenom u Srbiji, dobijeno je da je 14.2% ispitanih osnovnoškolaca i srednjoškolaca probalo jednu ili više psihoaktivnih supstanci (Pavlović i Jakovljević 2008). U istoj studiji, utvrđeno je da je najviše adolescenata probalo marihuanu (10.8%), potom neku od supstanci koja spada u inhalante (4.4%), zatim amfetamine (4.1%), supstance iz grupe sedativa (3.7%), kokain (2.8%), heroin (2.3%) i ekstazi (1.6%). Ovim istraživanjem jeste obuhvaćen veliki uzorak adolescenata (bilo je nešto više od 1000 učesnika), međutim, postavlja se pitanje u kojoj mjeri su iskreno izvijestili o konzumaciji narkotika.

U jednoj engleskoj studiji provedenoj na velikom i reprezentativnom uzorku ($N = 43607$) mladih od 14 i 15 godina zasebno je ispitivana prevalencija zloupotrebe jedne vrste droge i više psihoaktivnih supstanci. Još jedna prednost ove studije jeste da su podaci prikazani s obzirom na pol učesnika. Takođe, obuhvataju period od 12 godina (1998–2009). Rezultati pokazuju da je najveća prevalencija upotrebe bilo jedne ili više psihoaktivnih supstanci zabilježena 1998, a najmanja prevalencija 2009. godine (Hale i Viner 2013). Kod adolescenata prevalencija zloupotrebe jedne vrste droge iznosila je 6.2% (1998. godine) do 15.7% (2009. godine). Kod adolescentkinja stopa zloupotrebe kretala se od 5.6% do 12.7% (istih godina). Kada je riječ o zloupotrebi više supstanci, prevalencija zloupotrebe droga uz pušenje kretala se od 3 do 9.1% (adolescenti), odnosno od 3.3 do 10.1% (adolescentkinje). Abuzus droga i alkohola bio je prisutan kod 4.4–11.4% adolescenata i kod 3.8–9.8% adolescentkinja.

U meta-analizi 27 radova objavljenih od 2000. do 2016. godine na temu prevalencije zloupotrebe psihoaktivnih supstanci u subsaharskoj Africi, sa ukupnim uzorkom od 143.201 adolescenata i adolescentkinja (Olawole-Isaac, Ogundipe, Amoo i Adeloye, 2018), utvrđeno je sljedeće. Najviša prevalencija registrovana je u zemljama centralne Afrike (primjeri su Čad i Kongo) i iznosila je 55.5%. Treba napomenuti da je ovdje takođe uključeno konzumiranje kafe, cigareta i alkohola.

Kada je riječ o Aziji, Peltzer i Pengpid (2017) su dali prikaz rezultata zloupotrebe kanabisa i amfetamina među mladima u sljedećih pet država: Iraku ($N = 2038$),

Kuvajtu ($N = 2672$), Maleziji ($N = 25507$), Mongoliji ($N = 5393$) i Vijetnamu ($N = 3331$). Ispitalo se da li su mladi ikada prije koristili ove supstance, a ne samo u vremenskom periodu kada je provedeno istraživanje. Dobijena prevalencija ovog tipa iznosila je 0.9% za kanabis (1.5% adolescenata, a 0.4% adolescentkinja) i 1% za amfetamine (1.4% adolescenata i 0.6% adolescentkinja). Ipak, ova studija je, kao što se vidi, imala daleko veći uzorak mladih iz Malezije nego iz drugih analiziranih država. Zanimljiv dodatni nalaz iste studije odnosi se na statistički značajnu povezanost anksioznosti sa korištenjem amfetamina u svim državama, ali ne i sa upotrebom kanabisa (osim na uzorku mladih u Kuvajtu). Percipirana usamljenost mladih nije bila u statistički značajnoj korelaciji ni sa upotrebom kanabisa ni amfetamina

U Sjedinjenim Američkim Državama mladi od 12 do 17 godina su u 2016. godini bar jednom koristili sljedeće psihoaktivne supstance: marihuanu (14.8%), inhalante (8.3%), halucinogene – LSD, ekstazi i PCP (2.7%), kokain (0.9%), amfetamine (0.3%), heroin (0.1%) (Centar za statistiku bihevioralnog zdravlja i kvalitet, 2017). U istoj studiji, utvrđeno je da je 23% (do 2015. godine), odnosno 25.3% (do 2016. godine) mladih iz pomenute starosne grupe koristilo neku od nedozvoljenih supstanci. Korištenje lijekova poput sedativa, stimulansa i trankvilizera bilo je prisutno kod 5.9% mladih 2015. godine i 5.3% mladih 2016. godine. U pomenutom istraživanju, podaci su prikazani na način da je (zlo)upotreba nedozvoljenih sredstava analizirana za period do 2015, odnosno 2016. godine, i to tokom ove dvije godine i proteklog mjeseca u odnosu na mjesec u kome je istraživanje provedeno. Tako je, na primjer, ova sredstva koristilo 7.9% mladih u mjesecu prije anketiranja, u 2016. godini.

U *Svjetskom izvještaju za 2018. godinu* o zloupotrebi psihoaktivnih supstanci (Kancelarija Ujedinjenih nacija za droge i kriminal 2018), u dijelu o Srednjoj i Latinskoj Americi nalaze se podaci o prevalenciji iz četiri zemlje: Bolivije, Kolumbije, Ekvadora i Perua. Utvrđeno je da u Kolumbiji oko 20% mladih konzumira kanabis, za razliku od Bolivije i Perua, gdje prevalencija iznosi oko 5%. U Boliviji preko 6 puta više anketiranih starosti 18-24 godine konzumira kanabis, upoređeno sa ljudima starosti 36-50 godina u istoj državi. Kada je riječ o kokainu, prevalencija je oko 1.5% (Bolivija), 7.5% (Kolumbija), 4% (Ekvador) i 1.5-2% (Peru). Procjena prevalencije zloupotrebe LSD-a iznosila je 2-2.5% za Boliviju, 9.5% za Kolumbiju, 2-2.5% za Ekvador i 0.5-1% za Peru. Procjena zastupljenosti korištenja inhalanata iznosila je 1.5%, 3.5%, 2% i 2.5%, a trankvilizera 3%, 5-5.5%, 3.5-4% i 4% (za svaku zemlju, po redoslijedu njihovog prethodnog navođenja).

Rezimirajući rezultate istraživanja prikazanih u ovom odjeljku može se primijetiti da konzumiranje proizvoda od kanabisa dominira navikama mladih u području (zlo)upotrebe droga. Prisutna je i kombinacija više psihoaktivnih supstanci, a procjene prevalencije uglavnom se razlikuju u različitim dijelovima svijeta.

3. UPOTREBA PSIHOAKTIVNIH SUPSTANCI U PLEMENSKIM ZAJEDNICAMA

Plemena su specifične socijalne zajednice, koje ne moraju nužno biti u potpunosti izolovane od ostatka društva. Neki pripadnici plemena idu u škole, drugi rade u lokalnim zajednicama, što govori u prilog određenom stepenu socijalne inkluzije.

Whitesell i njegovi saradnici (2012) ispitivali su početak pušenja, te konzumiranja alkohola i marihuane kod jednog indijanskog plemena koje živi u sjevernim ravnicama SAD-a. Uzorak je činilo 450 mladih od 10 do 13 godina, na kojem je utvrđeno da je oko 10. godine prisutan visok rizik za konzumiranje prve cigarete koji se ustaljuje do 13. godine. Kada je riječ o marihuani, kod desetogodišnjaka je bio prisutan nizak rizik za njenu (zlo)upotrebu, ali se on značajno povećao do 12. godine, kada je i dostigao maksimum u posmatranom periodu. Visina rizika za konzumaciju alkohola tek je u 13-oj godini prevazišla rizik za započinjanje pušenja.

Chaturvedi, Bajpaim i Pandey (2016) su proveli istraživanje u četiri plemenske zajednice na sjeveroistoku Indije: Khamti, Singhphu, Tangsa i Tutsa. Ispitivali su kada su njihovi članovi počeli koristiti duvan, alkohol i opijum. Premda, generalno gledajući, podaci među ovim plemenskim zajednicama prate sličan trend (alkohol se u većini slučajeva konzumira prije početka korištenja duvana, a opijum nakon što se prije probao duvan), dobili su i neke razlike među plemenima. U plemenu Khanti prosječna starost njegovih članova kada su počeli koristiti duvan bila je 18.5 godina. Alkohol počinju koristiti nešto ranije (sa 14-15 godina), a razne forme opijuma kasnije (sa 23 do 24 godine). Pripadnici plemenske zajednice Singhphu alkohol počinju koristiti sa 15-16 godina, duvan sa 17-18 godina, a opijum sa oko 25 godina. U plemenu Tangsa, alkohol se prvi put probao oko 14. godine, duvan oko 18. godine, opijum oko 23. godine. Članovi plemenske zajednice Tutsa takođe prvi put probaju alkohol sa oko 14. godina. Duvan počinju konzumirati nedugo zatim (između 15. i 16. godine), ali zato opijum probaju tek nakon dužeg perioda (tačnije sa 29-30 godina). Inače, 26.3% pripadnika ovih plemena, starosti od 15 do 24 godine, koristi bar jednu navedenu supstancu. Kada je riječ o polnim razlikama, to čini 36.9% muškaraca nasuprot 15.2% žena.

Singkorn je sa saradnicima (2019) u plemenima Lahu i Akha koja žive u brdima sjevernog Tajlanda istraživao faktore (zlo)upotrebe alkohola među mladima starosne dobi od 15 do 24 godine. U istraživanju je učestvovalo 737 adolescenata i adolescentkinja. Rezultati pokazuju da njih 45% konzumira alkohol, a 17.3% koristi i duvanske proizvode. Veći broj konzumenata alkohola zabilježen je među muškarcima, budistima (u odnosu na hrišćane), mladima koji nisu studenti (u odnosu na nezaposlene i zaposlene ispitanike), onima čiji očevi piju alkohol, mladima koji u istom selu imaju šest ili više prijatelja koji takođe konzumiraju alkohol. Ovim istraživanjem je još jednom potvrđeno da su pritisak vršnjaka i norme koje vladaju u vršnjačkim grupama povezani sa većom konzumacijom psihoaktivnih supstanci u ovom slučaju, alkohola. Isto tako, otac kao model svojim sinovima u principu zauzima značajno mjesto u njihovom životu i pripadnici plemena Lahu i Akha oponašaju njegove navike. Jedna od tih navika je konzumacija alkohola. Drugo objašnjenje navedenog rezultata uzima u obzir nastanak neadekvatnih, nefunkcionalnih porodičnih odnosa, usljed očevog (pretjeranog) konzumiranja alkohola. Ovakva porodična situacija može nagnati adolescente i adolescentkinje da se distanciraju, odnosno da pobjegnu od nje. Alkoholizam predstavlja jedan od načina za bijeg od stresnih situacija.

Opisane studije se većinom, dakle, bave određivanjem dobi u kojoj mladići i djevojke koje žive u plemenskim zajednicama počinju da konzumiraju psihoaktivne supstance. Najčešće se istražuje upotreba alkohola, duvana i opijuma. Ovakve aktivnosti takođe predstavljaju jedan vid inicijacije u svijet odraslih. Dakle, osobe mlađe i srednje adolescentne dobi (čak i oni koji prolaze kroz razdoblje kasnog djetinjstva) na ovaj način stiču određeni stepen autonomije i zrelosti, postajući u neku ruku ozbiljniji i hrabriji članovi plemena nego što su bili. Sigurno je da prvo konzumiranje pomenutih supstanci nije fiziološki prijatan osjećaj, budući da izaziva izvjesnu dozu mučnine, a možda i povraćanje. Takođe se vjerovatno javljaju stanja nešto izmijenjene svijesti koja mogu biti nepoznanica mladima u ovim svojevrsnim obredima koji su dio procesa odrastanja..

4. KROSKULTURALNA KOMPARATIVNA ISTRAŽIVANJA

Slijedi prikaz nekoliko studija u kojima je analizirana upotreba psihoaktivnih supstanci na uzorcima adolescenata i adolescentkinja s obzirom na njihovu rasnu i etničku pripadnost. Wu, Woody, Yang, Pan i Blazer (2011) su analizirali poremećaje povezane sa zloupotrebom psihoaktivnih supstanci kod bijelaca, hispanoamerikanaca,

afroamerikanaca, domorodačke-indijanske populacije (eng. *Native Americans*), doseljenika iz Azije i sa pacifičkih ostrva, te mladih kojima su roditelji različite rase (eng. *multiple-race adolescents*). Uzorak je činila 72.561 osoba, uzrasta od 12 do 17 godina. Rezultati su pokazali da je u protekloj godini 37% mladih konzumiralo alkohol, droge ili oboje. Nadalje, 8% mladih ispunilo je kriterijume za dijagnozu poremećaja iz domena alkoholizma ili narkomanije. Najveća prevalencija upotrebe alkohola i/ili droga dobijena je u domorodačkoj populaciji (48%), gdje je registrovan i najveći procenat mladih koji ispunjavaju kriterijume za pomenute dijagnoze (15%). Najmanja prevalencija dobijena je za ispitanike azijskog porijekla i one koji su u SAD došli s pacifičkih ostrva (ukupno 23.7%). Kada se analizira samo procenat mladih koji koriste droge, domorodačko (indijansko) stanovništvo ponovo prednjači sa 31%, a za njima slijedi grupa mladih čiji su roditelji različitih rasa (23.3%), potom bijelci (20%). Procenat afroamerikanaca i hispanoamerikanaca koji konzumiraju droge je međusobno sličan (18.6% i 18.3%), dok je kod mladih porijeklom iz Azije i sa pacifičkih ostrva najmanji (11.7%). Autori ovog istraživanja ističu sljedeće faktore (zlo)upotrebe psihoaktivnih supstanci: individualne (delinkventno ponašanje i depresija), izloženost neadekvatnom roditeljstvu (npr. zanemarivanje, zlostavljanje, neodgovarajuće ispoljavanje emocija unutar porodice), uticaj vršnjaka, lokaciju na kojoj se nalazi škola (npr. problematičan kraj sa visokom stopom kriminaliteta i lošim socioekonomskim prilikama), izazove akulturacije i probleme sa rasnim identitetom.

Löfving-Gupta i saradnici (2018) istraživali su izloženost nasilju u socijalnoj zajednici iz kros-kulturalne perspektive. U uzorku je bilo 10.545 ispitanika, starosti od 12 do 18 godina. Studija je obuhvatila tri države – Češku, Rusiju i SAD. Nalazi ove studije pokazuju da su (zlo)upotreba psihoaktivnih supstanci i problematično ponašanje u sve tri države bili u sličnoj mjeri povezani sa intenzitetom nasilja u njihovim socijalnim zajednicama. Asocijacija između pomenutih varijabli bila je gotovo podjednaka kod adolescenata i adolescentkinja. Autori su zaključili da ovaj vid povezanosti nije uslovljen kulturom. Međutim, kako su podaci prikupljeni u samo tri zemlje, generalizacije ove vrste potrebno je ipak uzeti sa priličnom dozom rezerve.

Tisak, Chen, Fang i Baker (2017) upoređivali su percepciju problema u ponašanju među mladima u Kini i SAD, pri čemu su na anketna pitanja odgovarali i roditelji adolescenata i adolescentkinja. Mladih je bilo 395, starosti od 11 do 19 godina, a njihovih roditelja 255. Naime, i mladi i roditelji trebali su procijeniti u kojoj mjeri su određena ponašanja pogrešna i nepoželjna. Odnos obje grupe ispitanika prema korištenju droga istražen je uz pomoć dvije stavke. Jedna se odnosila na teške droge (poput kokaina), a druga na lake droge (ovdje su ubrojeni i duvan i alkohol). Rezultati

pokazuju statistički značajne kroskulturalne razlike u domenu korištenja teških droga, pri čemu ovakvo ponašanje nailazi na veću osudu kako mladih Kineza, tako i njihovih roditelja. Razlika u pogledu percepcija i stavova o lakim drogama nije bila statistički značajna. Ipak, adolescenti i adolescentkinje i njihovi roditelji iz Kine težili su osuditi konzumaciju ove vrste droga više nego Amerikanci. Ovakvi rezultati objašnjeni su činjenicom da su za posjedovanje i korištenje droga u Kini predviđene strože kazne u odnosu na one u SAD-u. Drugo objašnjenje odnosi se na roditeljski nadzor i očekivanja od strane roditelja, koja su u Kini veća. Osim prethodnih nalaza ove studije, dobijene su i statistički značajne razlike s obzirom na generaciju, gdje su, očekivano, roditelji u obje zemlje navodili veći stepen nepoželjnosti upotrebe kako teških, tako i lakih droga.

Kros-kulturalna istraživanja čiji je cilj komparacija određenih fenomena, obrazaca ponašanja i pojava u različitim kulturnim sredinama i utvrđivanje faktora povezanih sa njima, nalaze svoju primjenu i u domenu korištenja psihoaktivnih supstanci. Karakteristike neke kulture u kojoj postoji manja prevalencija ovakvih ponašanja mogu poslužiti kao dobar primjer drugim kulturnim sredinama za osmišljavanje ne samo preventivnih, već i mjera psihosocijalne rehabilitacije.

5. ZAKLJUČAK

Identifikovani faktori koji pripadaju kategoriji socio-kulturalnih odrednica su: kvalitet porodičnih odnosa i dinamike; vršnjački pritisak; dio grada ili drugog mjesta u kojem mladi žive, borave i/ili idu u školu; socijalne norme, očekivanja i uvjerenja; zakonska regulativa, te opšte karakteristike društva u kojem žive (materijalne prilike, mogućnost nalaženja odgovarajućeg zaposlenja, aktuelni sistem vrijednosti).

Adolscenti najčešće koriste alkohol, a od ilegalnih psihoaktivnih supstanci najčešće se koristi marihuana. Među populacijom adolscenata, ispitanici muškog pola su nešto skloniji upotrebi alkohola i psihoaktivnih supstanci nego djevojke.

Što se tiče zloupotrebe psihoaktivnih supstanci u svijetu, rezultati istraživanja pokazuju da je visoka prevalencija korištenja ovakvih supstanci registrovana kod adolescentata i adolescentkinja među američkim Indijancima i mladima u Kolumbiji (u odnosu na ispitanike iz Bolivije, Ekvadora i Perua). Nasuprot tome, mnogo manji broj mladih iz azijskih zemalja istraživanih u prikazanim studijama ispoljava ovakva ponašanja (bez obzira je li riječ o rekreativnoj upotrebi, zloupotrebi ili zavisnosti). Ove zemlje su Indija, Irak, Kuvajt, Malezija, Mongolija i Vijetnam.

Obrazac konzumiranja psihoaktivnih supstanci među mladima analiziran je u

nekoliko plemena koja žive u Indiji, na Tajlandu i u SAD-u. Duvan, alkohol i opijum su supstance koje pripadnici ovih plemena najčešće koriste, a ova vrsta inicijacije u razdoblje zrelosti je, izgleda, uobičajena praksa čije korijenje seže daleko u prošlost.

Kada je riječ o socio-kulturnim studijama uopšte, ovdje treba napomenuti da su i za ovaj tip istraživanja karakteristična određena ograničenja i nedostaci. Prvo, socio-kulturni uticaji ne mogu biti posmatrani kao vremenski stabilni faktori koji determinišu i regulišu odnose u nekoj društvenoj zajednici. Oni se, dakle, mijenjaju u većoj ili manjoj mjeri, tako da istraživanje provedeno u jednoj tački vremena ne mora biti reprezentativno za analiziranu kulturnu sredinu ili društvenu zajednicu u nekom drugom vremenskom razdoblju. Drugo ograničenje jeste sama priroda socio-kulturnog pristupa. Naime, riječ je o zagovaranju šire perspektive iz koje se opservira, analizira i zaključuje o istraživanom problemu, čime se u određenoj mjeri zanemaruju individualni faktori. Na primjer, to mogu biti psihološki faktori kao što su osobine ličnosti, motivacija i inteligencija. Treća grupa ograničenja i nedostataka odnosi se na opasnost od pristrasnosti u korist vlastite kulture. Ovaj problem dolazi do izražaja kada istraživač društvenu zajednicu kojoj i sam pripada upoređuje s drugim socijalnim zajednicama i kulturama. Primjer su počeci antropoloških izučavanja plemenskih zajednica, koje su eksplicitno procjenjivane kao primitivnije i nerazvijenije u odnosu na zapadni svijet. Na istraživačima je, dakle, da održe metodološku distancu i ispitivane pojave opišu na nepristrasan i što objektivniji način, bez etnocentričkih nastojanja da se o vlastitoj kulturi zaključi kao o superiornijoj.

Upotreba psihoaktivnih supstanci predstavlja dominantan problem savremene populacije adolescenata, s obzirom da na svjetskom nivou, ali i na našim prostorima, broj korisnika alkohola, duvana i droga među mladima stalno raste. Imajući na umu sve posljedice koje upotreba psihoaktivnih supstanci ostavlja na mlade u osjetljivoj razvojnoj fazi kao što je adolescencija, cjelokupno društvo na svim svojim nivoima – od zakonodavne sfere, sredstava masovog informisanja, preko lokalne zajednice, škole, sve do same porodice, treba krajnje ozbiljno i odgovorno da pristupi radu na sprečavanju širenja ovog fenomena, pružajući maksimalni potencijal u svakom svom segmentu.

LITERATURA:

1. Al Ghaferi, Hamad A., Ahmed Y. Ali, Tarek A. Gawad, Shamil Wanigaratne (2017), "Developing substance misuse services in United Arab Emirates: The National Rehabilitation Centre experience, *BJPsych International*, 14, 92–96.
2. Atul Ambekar, Alok Agrawal, Ravindra Rao, Ashwani Kumar Mishra, Sudhir K. Khandelwal, Rakesh K. Chadda (2019), *Magnitude of substance use in India*, Ministry of Social Justice and Empowerment, Government of India, New Delhi
3. Bandura, Albert (1977), *Social learning theory*, Prentice Hal, Englewood Cliffs
4. Blanco, Carlos, Ludwing Flórez-Salamanca, Roberto Secades-Villa, Shuai Wang, Deborah S. Hasin (2018), "Predictors of initiation of nicotine, alcohol, cannabis, and cocaine use: results of the National Epidemiologic Survey on Alcohol and Related Conditions (NESARC)", *Am. J. Addict.* 27 (6), 477–484.
5. Boyd-Ball Alison J., Thomas J. Dishion, Michael W. Myers, John Light (2011), "Predicting American Indian adolescent substance use trajectories following inpatient treatment", *Journal of Ethnicity in Substance Abuse*, 10(3), 181–201.
6. Center for Behavioral Health Statistics and Quality (2017), *2016 national survey on drug use and health: detailed tables*, Substance Abuse and Mental Health Services Administration, Rockville, MD
7. Chaturvedi, Himanshu K., Ram C. Bajpai, Arvind Pandey (2016), "Predictors of substance use in the tribal population of Northeast India: Retrospective analysis of a cross-sectional survey", *Journal of Addiction Research & Therapy*, 7(5), 1000295.
8. Eisenberg, Marla E., John W. Toumbourou, Richard F. Catalano, Sheryl A. Hemphill (2014), "Social norms in the development of adolescent substance use: a longitudinal analysis of the International Youth Development Study", *Journal of Youth and Adolescence*, 43, 1486–1497.
9. Hale, Daniel, Russell Viner (2013), "Trends in the prevalence of multiple substance use in adolescents in England, 1998-2009", *Journal of Public Health*, 35(3), 367-374.
10. Halley Grigsby, Timothy J., Myriam Forster, Daniel Wood Soto, Lourdes Baezconde-Garbanati, Jennifer Beth Unger (2014), "Problematic substance use among Hispanic adolescents and young adults: implications for prevention efforts", *Substance Use & Misuse*, 49(8), 1025–1038.

11. Ivandić Zimić, Jadranka (2011), "Žene ovisnice – razlike u obilježjima obitelji i obilježjima psihosocijalnog razvoja između žena i muškaraca ovisnika o drogama", *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 19(2), 57-71.
12. Kuyokwa, John, Symon Chiziwa, Miriam Chinkhata, Daniel Muyila (2019). "Epidemiology of psychoactive substance use and associated factors among adolescents: A descriptive study of selected secondary schools in South West Education Division", *Integrative Journal of Global Health*, 3(1), 1-8.
13. Sandra Löfving-Gupta, Mimmie Willebrand, Roman Kuposov, Marek Blatný, Michal Hrdlička, Mary Schwab-Stone, Vladislav Ruchkin (2018), "Community violence exposure and substance use: cross-cultural and gender perspectives", *European Child & Adolescent Psychiatry*, 27, 493–500.
14. Marić, Mia (2011), "Socio-demografski činioci i upotreba psihoaktivnih supstanci u adolescenciji", *Stanovništvo*, 49(2), 91-113.
15. Nastasić, Petar (2011), *Bolesti zavisnosti u adolescenciji*, Publikum, Beograd
16. New South Wales Ministry of Health (2014), *Substance use and young people: framework*, NSW Ministry of Health, North Sydney
17. Olawole-Isaac, Adebanke, O. Ogundipe, Emmanuel Olagunju Amoo, Davies Adeloye (2018), "Substance use among adolescents in sub-Saharan Africa: A systematic review and meta-analysis", *South African Journal of Child Health*, 12, S79-S84.
18. Omar, Yusuf Sheikh, Anna Jenkins, Marieke van Regteren Altena, Harvey Tuck, Chris Hynan, Ahmed Tohow, Prem Chopra, David Castle (2015), "Khat use: What is the problem and what can be done? BioMed Research International", Article ID 472302, 1-8.
19. Pavlović, Zorana, Branko Jakovljević (2008), "Frequency and risk factors of the use of psychoactive substances among the young", *Vojnosanitetski pregled*, 65(6), 441-448.
20. Peltzer, Karl, Supa Pengpid (2017), "Cannabis and amphetamine use among adolescents in five Asian countries", *Central Asian Journal for Global Health*, 6(1), 288.
21. Piko, Bettina F., Eszter Kovács (2010), "Do parents and school matter? Protective factors for adolescent substance use", *Addictive Behaviors*, 35, 53–56.
22. Resnicow, Ken, Robin Soler, Ronald L. Braithwaite, Jasjit S. Ahluwalia, Jacqueline Butler (2000), "Cultural sensitivity in substance use prevention", *Journal of Community Psychology*, 28, 271–290.

23. Singkorn, Onnalin, Tawatchai Apidechkul, Bukhari Putsa, Sudkhed Detpetukyon, Rachanee Sunsern, Phitnaree Thutsanti, Ratipark Tamornpark, Panupong Upala, Chadaporn Inta (2019), "Factor associated with alcohol use among Lahu and Akha hill tribe youths, northern Thailand", *Substance Abuse Treatment, Prevention, and Policy*, 14(5), 1-14.
24. Slobodin, Ortal, Cleo L. Crunelle (2019), "Mini review: Socio-cultural influences on the link between ADHD and SUD", *Front. Public Health*, 7, 173.
25. Suljagić, Nejra Z. (2020), "Porodica i ovisnost o psihoaktivnim supstancama", *Zbornik radova, Porodica i savremeno društvo - izazovi i perspektive*, Peta međunarodna Naučna konferencija "Društvene devijacije", *Društvene devijacije*, 5(1), 543-549.
26. Tisak, John Yiwei Chen, Qijuan Fang, Erin R. Baker (2017), "Adolescent misconduct behaviors: A cross-cultural perspective of adolescents and their parents", *Journal of Cross-cultural Psychology*, 48(2), 155–167.
27. United Nations Office on Drug and Crime (2018), *World drug report 2018.*, Division for Policy Analysis and Public Affairs, Wien
28. Van Ryzin, Mark J., Gregory M. Fosco, Thomas J. Dishion (2012), "Family and peer predictors of substance use from early adolescence to early adulthood: An 11-year prospective analysis", *Addictive Behaviors*, 37(12), 1314–1324.
29. Van Wormer, Katherine, Diane Rae Davis (2013) *Addiction treatment: A strengths perspective* (3rd ed.), Brooks/Cole, Belmont, CA
30. Whitesell, Nancy Rumbaugh, Carol E. Kaufman, Ellen M. Keane, Cecilia Crow, Carly Shangreau, Christina M. Mitchell (2012), "Patterns of substance use initiation among young adolescents in a Northern Plains American Indian tribe", *American Journal of Alcohol Abuse*, 38(5), 383-388.
31. World Health Organization (2003), *Investing in mental health*
32. Wu, Li-Tzy, George E. Woody, Chongming Yang, Jeng-Jong Pan, Dan G. Blazer (2011) "Racial/ethnic variations in substance-related disorders among adolescents in the United States", *Archives of general psychiatry*, 68(11), 1176–1185.

SOCIO-CULTURAL ASPECTS OF PSYCHOACTIVE SUBSTANCE USE IN ADOLESCENTS

Summary:

The use of psychoactive substances by adolescents is one of the more serious problems of modern society. Socio-cultural context plays a significant role in influencing the form of psychoactive substance use. The aim is to show the most important sociocultural factors for psychoactive substance use among adolescence, as well as a show and analysis of studies on the use of psychoactive substance use in adolescents about cultural, racial, and ethnic affiliation. Identified factors that belong to the category of sociocultural determinants are the quality of family relationships and dynamics; peer pressure; part of the city or other place where young people live, stay and/or go to school; social norms, expectations, and beliefs; legal regulations, and the general characteristics of the society. In the analyzed studies, alcohol is the most used substance among adolescents, and marijuana is the most used illegal psychoactive substance. Male adolescents are more likely to use psychoactive substances, than girls. A high prevalence of the use of psychoactive substances was registered among American Indian adolescents and young people in Colombia, while a low prevalence was recorded in Asian countries. Patterns of drug use among youth were analyzed in several tribes living in India, Thailand, and the United States. Tobacco, alcohol, and opium are the most used substance in members of these tribes.

Keywords: socio-culture aspects; psychoactive substance; adolescents

Adrese autora

Authors' address

Gorica Vuksanović

Olivera Kalajdžić

Ivana Zečević

Univerzitet u Istočnom Sarajevu

goricavuksanovic@gmail.com

olja.kalajdzic@yahoo.com

Ivana8898@hotmail.com

